

## АРХІТЕКТУРНІ МУЗЕЇ КИЄВА: ВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Сьогодні в Києві існує кілька десятків музеїв, більшість з яких займають історичні будівлі. При цьому архітектурна цінність таких об'єктів культурної спадщини, як правило, розглядається окремо від їхнього музейного використання. Часто музейна концепція та експозиція відірвані від історії будівлі. Водночас у світовій практиці є чимало прикладів взаємодії музею як закладу та будівлі як пам'ятки архітектури. Передусім, це – архітектурні архіви-музеї (прикладом, державний музей ім. О. Щусева у Москві), музеї інтер'єрів та міського побуту (чи не в кожній європейській столиці), квартири архітекторів. Чи не найцікавішим музеєм – квартирою архітектора – можна вважати особняк Дж. Соуна в Лондоні, в якому ще на початку XIX ст. власник влаштував Музей історії архітектури. У 1984 р. у Берліні на віллі початку XX ст. відкрили музей, експозиція якого розповідає про розвиток архітектури від кам'яного віку до сучасності, а фонди налічують понад 200 тис. креслень. Німецький музей Баухаус Дессау представляє історію знаменитої архітектурної школи першої третини XX ст. Подібні музеї зберігають величезні фонди і поєднують виставкову роботу з архівною та науковою.

1945 р. в Києві, у складі Академії будівництва і архітектури УРСР, президентом якої став архітектор В. Заболотний, чиє ім'я нині носить архітектурно-будівельна бібліотека, був створений Музей архітектури та будівельної техніки. Його історія й досі не досліджена. На «Софійських читаннях» 2013 р. Г. Педь та М. Рейтер виголосили доповідь (на жаль, не опубліковану) «До історії створення та формування фондів Національного заповідника «Софія Київська», в якій торкнулися діяльності Музею архітектури.

Згідно зі шатним розкладом в музеї працювало 10 співробітників. Першим директором був Василій Іванович Грідін, згодом – Раїса Андріївна Онищенко. Одним із наукових співробітників (з часом – завідувачем відділу) був визначний історик архітектури Володимир Ясієвич. У музеї працював автор книжок про архітектуру Закарпаття та про архітектора В. Рикова – архітектор Петро Макушенко. Роботу музею також курував Павло Альошин – академік, віце-президент Академії будівництва і архітектури. У звіті про свою роботу за 1947 р. він пише: *«По Архитектурному музею проведена исправляющая работа по его деятельности, каковая, к сожалению, нуждается в постоянном нажиме...»* [11, 10].

Головним завданням музею стало збирання креслень, макетів, фотографій пам'яток архітектури. Базу музейного зібрання сформували експонати Софійського заповідника (майже 8 тис.). Пізніше до музею надійшли архівні матеріали деяких видатних архітекторів, зокрема Олексія Бекетова, Олександра Вербицького, роботи Валеріана Рикова, Володимира Заболотного. За 15 років було зібрано до 50 тис. експонатів, переважно проекти будинків XIX – початку XX ст. та радянського періоду [6, 62]. Про шляхи формування фондів та купівлю матеріалів свідчить, зокрема, лист 1957 р. доньки архітектора О. Бекетова, Олени [4], до Р. Онищенко: *«Между прочим Вы пишете мне, что П. Ф. Алешин передал в Музей безвозмездно все свои работы, желая, чтобы они были опубликованы в виде монографии. Скажу Вам откровенно, что, находясь в стесненных материальных обстоятельствах и имея двух сыновей, которые еще учатся, я хотела бы продать творческие работы академика А. Н. Бекетова, если такая возможность имеется»* [2]. Передача архіву була важливим явищем і ця подія знайшла відображення у фаховій пресі. У повідомленні про 12-річну діяльність Музею архітектури і будівельної техніки В. Ясієвич наголошував, що заклад придбав цілий ряд документальних матеріалів, які становлять значний науковий інтерес, зокрема, колекції О. Бекетова, на базі якої планувалося у 1958 р. провести виставку його робіт [14, 39]. П. Альошин передав музею не тільки власні креслення, але й свою колекцію робіт архітекторів Вікентія та Олександра Беретті (бл. 1000 од. зб.).

Робота музею відображалася на шпальтах «Вісника Академії будівництва і архітектури України». Одна із статей 1960 р. дає уявлення про формування фондів та виставкову діяльність [6, 62–64]. Результатом діяльності музею стали колекції робіт вітчизняних архітекторів

(частина яких перебуває нині у складі фондів заповідника «Софія Київська», ЦДАМЛМ України, ДНАББ ім. В. Заболотного), проекти відбудови і реставрації пам'яток архітектури, архітектурні обміри, виконані у 1920–30-х рр. С. Таранушенком, П. Юрченком, А. Пінкусом та у повоєнні роки – співробітниками Музею архітектури, Інституту теорії та історії архітектури та інших інститутів у складі Академії. До музейного зібрання увійшли літографії, гравюри та плани міст України, акварелі та зарисовки архітектурних об'єктів. Музей купував копії проектів споруд України з архівів Москви та Ленінграда. Цікавим було зібрання конкурсних проектів, придбане у Держбуду 1957 р. – Урядового центру в Києві (1935), конкурсних робіт на проектування готелю на Софійській площі, конкурсів на відбудову Хрещатики. У фондах містилися проекти павільйонів ВДНГ УРСР, проекти 1954 р. – Триумфальної арки та монументу на честь Переяславської ради (видані у вигляді збірки заповідником «Софія Київська»). Наукову цінність становили 40 макетів пам'яток архітектури України, зокрема Успенського собору Києво-Печерської лаври, палацу Розумовського в Батурині, Софійського, Михайлівського та Військово-Микільського соборів, комплексу Густинського монастиря на Чернігівщині. Ці макети створили в експериментальній макетній майстерні Академії на основні обмірних та історичних досліджуваних робіт. Були макети й радянської архітектури, зокрема, забудови частини Хрещатику, стадіону ім. Хрущова, Урядового центру. Окрему групу експонатів становила архітектурна кераміка – фасонна цегла, розчини, черепиця, кахлі (цим напрямком особливо цікавився П. Альошин). Значну частину фондівих матеріалів склали фотографії та негативи, зокрема, світлини Києва початку ХХ ст. з колекції Д. Щербаківського. Були представлені й матеріали про українське народне зодчество, дерев'яну архітектуру Карпат [14, 39].



**Рис. 1. Будинок митрополитів на території Національного заповідника «Софія Київська». 1955 р. ЦДКФФА ім. С.Г. Пшеничного № 2-62462.**

Одним із напрямків діяльності музею стало картографування пам'яток Києва. Зауважимо, що й 60 років по тому ми не маємо повної карти пам'яток Києва. Крім того, співробітники вели окремі наукові теми – історія пам'яток архітектури Київської держави (керівник В. Грідін), Золоті ворота, Аскольдова могила, техніка обмірів архітектурних пам'яток (архітектор З. Петрова) [12, 2]; випускали каталоги виставок та колекцій. Музей розвивався як повноцінна наукова інституція.

У 5-річному плані роботи відділу архітектурних наук Академії архітектури, до якого належав Музей архітектури, 1946 р. йшлося про систематичну роботу в центральних та провінційних архівах, відрядження співробітників для натурного вивчення пам'яток. Фондова робота передбачала паспортизацію документів, їхнє фотографування та складання картотеки. Планувалася також підготовка відповідних законодавчих актів щодо передачі музею графічної та архітектурно-художньої документації, що накопичується в різних інстанціях [10, 32]. Тобто йшлося про функції не просто музею, а й архіву.

На базі своїх матеріалів музей підготував низку тематичних виставок – до 300-річчя об'єднання України з Росією (1954), ювілейну виставку робіт П. Альошина (1956), виставку архітектури УРСР до 40-річчя жовтневої революції (1957), виставку робіт художника-архітектора В. Фельдмана (1960).

Станом на 1960 р. музей був готовий створити постійну експозицію з історії архітектури та будівельної техніки. Планувалася демонстрація експонатів за періодами – великокнязівським, бароко, класицизму, сучасної архітектури України. Окремо мали представити історичну карту архітектури цих періодів [10, 33]. Але після оприлюднення цих планів музей, який міг стати аналогом архівів-музеїв архітектури в Москві чи в Берліні, в 1963 р. був розформований разом з Академією.



**Рис. 2. Перший будинок кооперативу «Радянський лікар» по вул. В. Житомирській, 17/2, в якому у 1930–1961 рр. мешкав архітектор П.Ф. Альошин. Поч. 1930-х рр. ДНАББ ім. В. Заболотного.**

Академія архітектури та музей містилися на території заповідника «Софія Київська», у Будинку митрополита (1722–1730) (рис. 1). Історія цієї пам'ятки архітектури світового значення (ЮНЕСКО) добре відома. Нині в музеї «Будинок митрополита» сформовано першу і єдину в Україні експозицію, яка відтворює інтер'єр митрополичих покоїв XVIII–XIX ст. Під час ремонтно-реставраційних робіт 2005–2008 рр. (архітектори С. Юрченко і В. Отченашко) було відкрито автентичний живопис [16]. Але у музейній експозиції немає матеріалів про історію будівництва та реставрації будинку, його архітектуру. Про діяльність Академії та Музею архітектури нагадують лише тимчасові виставки з фондів Софійського заповідника: архітектурної графіки 1930-х рр. (у 2011 р. видано її каталог [1]) та конкурсних проектів забудови Урядової площі в Києві. У 2016 р. запланована виставка проектних робіт П. Альошина.

Отже, сьогодні ми не маємо в Україні жодного архітектурного музею (крім історико-архітектурних заповідників та музеїв народної архітектури та побуту) попри спроби, що робилися. Наприклад, Музей архітектора Павла Федотовича Альошина міг з'явитися в його квартирі № 22 у будинку в стилі конструктивізму по вул. В. Житомирській 17/2 (зведеному за проектом П. Альошина у 1928–1930 рр. для кооперативу «Радянський лікар»), де він мешкав у 1930–

1961 рр. (рис. 2). У власному помешканні архітектор створив унікальну обстановку і атмосферу (рис. 3). Співробітник НДІТІАМу кандидат архітектури Н. Кондель-Пермінова розробила концепцію музею, який мав стати не тільки меморіальним, а й музейним центром історії архітектури, об'єднуючи архітектурні та мистецькі сили України [3, 65–76]. Ідею підтримала Спілка архітекторів, Управління охорони пам'яток, Київська міська державна адміністрація. Але коштів для відкриття музею не знайшли, і у 2003 р. нащадки П. Альошина продали означену квартиру.



**Рис. 3. П. Альошин у своєму кабінеті в будинку по вул. В. Житомирській, 17/2. Кін. 1950-х рр. З родинного архіву В. Альошина.**

У Києві зберіглося ще кілька будинків, пов'язаних з П. Альошиним, зокрема, по вул. Софійській, 23, де у 1918–1930 рр. з родиною жив архітектор. Втім, в цьому будинку всі квартири та приміщення зараз перебувають у приватній власності.



**Рис. 4. Будинок по вул. Володимирській, 22, у якому з 1944 р. мешкали видатні українські архітектори. 2009 р. Фото К. Денисова.**

З історією Академії архітектури УРСР пов'язаний будинок по вул. Володимирській, 22 (рис. 4), у якому з 1944 р., зокрема, мешкали архітектори О. Вербицький (1945–1958), В. Заболотний (1945–1962), О. Тацій (1947–1967). До початку 2000-х рр. (коли мешканців відселили, а будинок перебудували) існувала можливість створити там меморіальну квартиру-музей одного з видатних архітекторів. У 1920–30-х рр. в будинку по вул. Стрілецькій, 28 мешкав Василь Кричевський. Його квартира (вочевидь, перепланована) зберіглася на другому поверсі, але про її музеєфікацію мова йти не може.



**Рис. 5. Будинок по вул. Хрещатик, 13, у якому мешкав архітектор А. Добровольський. 1952 р. ЦДКФФА ім. С.Г. Пшеничного, № 2-153362.**



**Рис. 6. Фрагмент музейної експозиції будинку Ламберта ван Меертена в м. Дельфт (Нідерланди). 2009 р. Фото О. Мокроусової.**

Єдиною перспективною лишається квартира Анатолія Добровольського на четвертому поверсі зведеного за його проектом будинку на вул. Хрещатик, 13 (рис. 5). До цієї комунальної квартири, у якій вже мешкала родина архітектора Олександра Малиновського, А. Добровольський переїхав у 1951 р. Первісну обстановку частини квартири, зокрема, кабінету А. Добровольського, зберігає його донька Т. Добровольська. Але статусу музею кімнати не мають, жодної допомоги і фінансування також [7, 226].

Ще одним видом архітектурних музеїв є камерні музеї з постійною експозицією, розміщені у старовинних особняках чи багатоквартирних будинках із аутентичним оформленням приміщень. У кімнатах експонують характерні для певної епохи меблі, ужиткові предмети, які разом з ліпленням стель, печами чи камінами, паркетом та дверима демонструють стиль життя певної групи населення. Це може бути дешева квартирка у прибутковому будинку (Глазго) чи розкішні особняки багатого міщанина, купця, аристократа (Амстердам, Единбург). Деякі з таких осель, що належали колекціонерам, після їхньої смерті ставали музеями, як, приміром, будинок Ламберта ван Меертена у Дельфті (рис. 6). Популярними є квартири-музеї певного архітектурного стилю. У Ризі в сецесійному прибутковому будинку збереглася квартира автора проекту – архітектора К. Пекшенса (рис. 7). Музеї діють у кількох будинках архітектора А. Гауді в Барселоні. Вони демонструють не тільки архітектуру модерну, створені самим митцем меблі та міський побут початку ХХ ст., а й розповідають про родини замовників А. Гауді. Показовими є також будинки-музеї архітектора В. Орта у Брюсселі та представника шотландського модерну Р. Макінтоша у Глазго.



**Рис. 7. Фрагмент музейної експозиції Музею модерну в м. Рига (Латвія). 2015 р.  
Фото О. Мокроусової.**

Подібна демонстрація побуту минулих часів завжди цікавила пересічних людей. У Санкт-Петербурзі ще у 1913 р. відкрився музей «Старий будиночок», метою якого була демонстрація житла різних історичних епох [9, 43]. У сучасній Україні така концепція втілена лише у музеях народної архітектури та побуту, музеях-палацах.

Київ набув тих архітектурних рис, які ми бачимо сьогодні, на межі ХІХ–ХХ ст. Хоча в Києві майже не збереглися архітектурні шедеври (а ті, що збереглися, не мають перспектив стати музеями), історики архітектури намагалися створити Музей міської архітектури та житла. Варіант музеєфікації будинку-замку по вул. Ярославів Вал, 1 (рис. 8) обговорювався у міській адміністрації в середині – наприкінці 1990-х рр. У 1991 р. до будинку перевели філіал заповід-

ника «Софія Київська» – Музей архітектурної кераміки (директор О. Сердюк), співробітники якого збирали та експонували кахлі, цілі печі й каміни з київських жител кінця XIX – початку XX ст. Тоді ж почалося вивчення кахляного виробництва Києва, історик І. Шулешко виявила матеріали про фабрику кахлів І. Андржейовського [8, 25–28; 13, 42]. Вибір місця для музею був не випадковим. На той час будинок був пам'яткою архітектури місцевого значення (рішення міськвиконкому від 12.01.86 № 49) і фактично був музеєм інтер'єрів – у холі, на сходах та у квартирах збереглося ліплення і автентичні печі. Це наштовхнуло на думку відселити мешканців та створити в кількох квартирах Музей прибуткового будинку. Концепція музею передбачала влаштування кількох приміщень для прийомів КМДА. Втім, Музей архітектурної кераміки припинив існування на початку 2000-х рр., його колекція була передана до фондів «Софії Київської», де кращі печі демонструються у Будинку митрополита. Відселений будинок по вул. Ярославів Вал, 1 перейшов у приватну власність й досі не реставрується.



**Рис. 8. Будинок по вул. Ярославів Вал, 1, у якому з 1991 р. містився Музей архітектурної кераміки. 2007 р. Фото С. Марченко.**

Музей однієї вулиці, присвячений історії Андріївського узвозу у просторі та часі, розміщується в історичному будинку, зведеному у 1913–1915 рр. за проектом архітектора К. Шимана. Основна ідея музею викладена на сайті: *«Исследуя музей, посетители погружаются в ностальгическую атмосферу истории, как будто путешествуют на машине времени»* [15]. Концепція та формат музею не протирічать образу цього будинку – пам'ятки архітектури місцевого значення. Сам музей займає невелику кімнату і переважно експонує, побутові речі та фотографії людей, але первісного оформлення інтер'єрів тут немає.

У Києві ще багато пам'яток архітектури, які зберегли не тільки оформлення фасадів, а й інтер'єрів. Переважно це – особняки в історичній місцевості Липки, але доступ до них обмежений через використання урядом. До «Будинку з химерами» В. Городецького (вул. Банкова, 10), «Особняка удови, що плаче» (вул. Лютеранська, 23), «Замку зітхань» М. Ковалевського компанія «Интересный Киев» проводить екскурсії. Широкому ж загалу відвідувачів лишаються тільки музеї. Свого часу саме розміщення в особняках художніх музеїв врятувало їхні інтер'єри від перебудов. Водночас це стало шаблоном. Приміром, коли до особняка С. Лі-

бермана (вул. Банкова, 2), де з 1950-х рр. міститься Спілка письменників України, дозволили екскурсійний доступ, відвідувачі заговорили про те, що там слід створити художній музей. Але ж це не єдиний спосіб збереження та демонстрації архітектурних принад.



**Рис. 9. Музей «Шоколадний будинок» по вул. Шовковичній, 17/2. 2007 р. Фото С. Марченко.**

Продовжуючи тему особняків, згадаємо будинок С. Могилевцева на вул. Шовковичній, 17/2 (рис. 9), який після майже 20 років перебування в аварійному стані та незавершеної реставрації 1990-х рр. став філіалом музею Російського мистецтва. Кілька років він функціонував як Дитяча картинна галерея, в ньому проводили виставки, концерти, наукові заходи. В особняку зберіглося первісне оформлення приміщень 2-го поверху, холу 1-го поверху та парадних сходів. Деякі інтер'єри відреставровані; зокрема, живопис у кабінеті у русько-візантійському



**Рис. 10. Кабінет домовласника С. Могилевцева в особняку по вул. Шовковичній, 17/2. 2007 р. Фото С. Марченко.**



стили (рис. 10). Знайдені нами фотографії 1934 р. дали змогу з'ясувати, що в падугах стелі, де реставратори відтворили орнамент, існували живописні панно [5, 2–15], визначені як роботи С. Світославського на тему повісті О. Толстого «Князь Серебряный» (рис. 11). Оригінальні панно на увігнутих мідних дошках зберігаються у фондах НХМУ, тому можна виготовити їхні копії і встановити на свої місця. У 2015 р. з Музею театрального мистецтва до будинку повернули окремі елементи умеблювання. Враховуючи популярність будинку, необхідне завершення реставрації і часткова музеєфікація інтер'єрів, принаймні, кабінету С. Могилевцева. На 1-му поверсі діє невеликий музей історії особняка. Але комплексна концепція використання будинку досі не створена, хоча він вже став своєрідним брендом – «Шоколадним будинком» (за кольором пофарбування фасадів). На нашу думку, його розвитку сприятиме створення самостійного закладу культури, приміром, Музею київського особняка.

Підсумовуючи, підкреслимо, що музейна діяльність в Києві лишається консервативною як внаслідок зовнішніх обставин, так і з внутрішніх причин. Міська та державна влада не приймає пропозицій фахівців щодо створення нових оригінальних музеїв, зокрема таких, що розкривають історію київської архітектури в цілому, київського житла чи певного стилю зокрема. Проблема актуалізується швидким зникненням не тільки міських інтер'єрів, а й самих будинків. Крім того, архітектори не менше, ніж письменники, художники чи державні діячі, заслуговують на меморіальні музеї. Втім, навіть у випадку формальної підтримки нових ідей, грошей на їхню реалізацію немає. Це призводить до руйнування потенційних музеїв та втрати елементів, які потребують музеєфікування.



**Рис. 11. Фрагмент музейного стенду з кабінету С. Могилевцева.  
Фото надано співробітниками музею «Шоколадний будинок».**

Але й діючі музеї не приділяють достатньої уваги архітектурній цінності будинків, які вони займають. Профільні музейні заклади не поспішають поповнювати експозиції інформацією, що не відповідає їхньому профілю. Але ж залучати відвідувачів можна не тільки новими виставками, а й внесенням музейних будинків до тематичних архітектурно-історичних екскурсійних маршрутів. Такі маршрути (приміром, «Шляхами родини Терещенків і Ханенків») можуть організовувати як окремі екскурсиводи чи фірми, так і музейні працівники. Інтерес киян до міської архітектури дуже високий, в ньому є потенціал для музейної роботи. Для загострення інтересу до діяльності таких музеїв слід об'єднати зусилля істориків, архітекторів, мистецтвознавців, пам'яткоохоронців і музейників.

1. **Архітектурна графіка 30-х років ХХ століття. З фондів Національного заповідника «Софія Київська».** Київ, 2008.
2. Бекетов Алексей Николаевич (док. без лич. листка) (1862–1941) // **ДНАББ ім. В. Г. Заболотного.** 51 арк. + 17 фот.
3. **Кондель-Пермінова Н.** Концепція Музейного центру історії та архітектури імені академіка П.Ф. Альошина // **Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини:** Зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології. Вип. 3, ч. 2. Київ, 2006.
4. **Мокроусова О.** До історії формування київського архівного зібрання креслень архітектора О.М. Бекетова // **XVIII Міжнародна наук.-практ. конф. «Короленківські читання».** Харків, 2015
5. **Мокроусова О.** Інтер'єри «Шоколадного будиночку»: нові знахідки і атрибуції // **Пам'ятки України.** Вип. 4. Київ, 2012.
6. Музей архітектури та будівельної техніки АБіА УРСР / В Президії Академії будівництва і архітектури УРСР // **Вісник Академії будівництва і архітектури України.** 1960, № 3.
7. **Ненашева Е.** Ретро: чотири киевских архитектора // **А+С («Art + Construction»).** 2013, № 1–2.
8. **Сердюк О., Шулешко І.** Київські кахлі: традиція і сучасність // **Образотворче мистецтво.** 1993, № 3–4.
9. Старый домик / Живопись и старина // **Киевская мысль.** 1913, № 6.
10. **ЦДАМЛМ України,** ф. 8, оп. 1, спр. 768.
11. **ЦДАМЛМ України,** ф. 8, оп. 1, спр. 769.
12. **ЦДАМЛМ України,** ф. 11, оп. 1, спр. 239.
13. **Шулешко І.** «Изящный» бизнес Иозефата Андржеиовского // **Капитал.** 1995, № 6–7.
14. **Ясевич В.** Музей архитектуры и строительной техники // **Строительство и архитектура.** 1957, №7.
15. **Музей одной улицы** [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://onestreet.kiev.ua/about-museum> – Дата звернення: 04.07.2015 – Назва з екрана
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sophia.sophiakievka.org/uk/node/12> – Дата звернення: 20.07.2015 – Назва з екрана